

Det andet Møde.

Kl. 5 afholdtes det andet kirkehistoriske Møde i St. Mortens Kirke.

Arkitekt Fr. Uldall gav en udførlig og meget interessant Skildring af St. Mortens Kirke fra den ældste Tid, hvilken her skal meddeles efter Talerens Manuskript.

Om St. Mortens Kirke i Randers.

Der er neppe nogen Tvivl om, at Navnet »St. Mortens Kirke« har været nævnt her i Randers langt op i Middelalderen. Imidlertid findes der ingen historiske Efterretninger om den første Bygning, der bar dette Navn, hvilken maa have været en ganske anden end den, vi nu ere samlede i, og formodentlig en langt mindre, romansk Kirke bygget af huggen Granit, hvoraf der mulig findes Rester i de Sokkelsten, som sees under den nuværende Kirkes Mure. Forskjellige Forfattere have havt meget feilagtige Forestillinger om, hvornaar den Kirke, som endnu staaer, er reist, og Stadfeldt, som udgav sin Beskrivelse over

Randers i 1804, mente saaledes, at den maatte gaa tilbage til en saa fjern Tid som omtrent 1239—40. Den første Gang St. Mortens Kirke nævnes i Historien, er i 1346, da Tord Degn faaer Skjøde paa en halv Gaard beliggende ved denne Kirke.

Omtrent 1434 stod det nærliggende Helligaandshus under Bygning, og dette og St. Mortens Kirke ere fra nu af og indtil Reformationen paa det nøieste knyttede til hinanden, som vi senere nærmere skulle se. I 1529 henvises Menighederne til Vor Frue og St. Laurentii, af hvilke Kirker den ene (vistnok Vor Frue) da var ødelagt ved Ildebrand, til at søge St. Mortens Kirke, dog med Priorens Samtykke. Kong Christian den 3die tilsiger i 1542 Borgermester, Raad og Menighed i Randers at maatte beholde til evig Tid »den Helligaandskirke og Choret i Randers« til en Sognekirke der i Byen, hvilket senere bekræftes af Kong Frederik den 2den. Disse ere i Korthed de væsentligste af de historiske Data, som ere opbevarede angaaende St. Mortens Kirke.

Gaa vi nu over til at betragte selve Kirkens Bygning, skal jeg først henlede Opmærksomheden paa den latinske Indskrift i Minuskler, der staaer paa Hvælvingen lige over Altret, og som lyder i Oversættelse: »1490 og 5 skal man tælle og derfra trække 1, da gjorde Prior J. først dette. Gud alene Æren.« Denne »Prior J« er Prior Johannes ved Helligaandshuset, eller som hans danske Navn lød »Jens Mathiesen«. Det er altsaa ham, vi skyldte Chorets Opførelse, ligesom han rimeligvis har bygget en større Del af Kirken; dog vide vi ikke, hvor meget af denne der stod reist ved hans Død. Kirken maa imidlertid være bygget fra Øst mod Vest, saaledes som det pleiede at være Tilfældet i Middelalderen, og Sandsynligheden ligesom visse Spor paa Murene tale for, at man oprindeligt har paatænkt at opføre Choret endnu mere storartet, end Tilfældet blev, idet man vilde spænde dettes Hvælvinger i samme Høide som Høikirkens, hvad der gjerne var Skik

ved Helligaandsbrødrenes Kirker. Choret havde, saaledes som det stod i Middelalderens Slutning, et endel andet Udseende end det nuværende. De 3 Vinduer bag Altret, der senere desværre ere tilmurede, stode dengang aabne, og vare rimeligvis ligesom Chorets øvrige Vinduer forsynede med Glasmalerier, som gave et prægtigt Skue, naar Sollyset faldt ind igjennem dem hen paa de tvende Rækker høje Munkestole, der maa have strakt sig langs Sidemurene. Choret var dengang langt mere afsluttet fra Langhuset, end det nu er Tilfældet, idet en temmelig høi Skillemur under Chorbuen begrænsede det, i hvilken Mur der dog maa have været en Gjennemgang som en Port eller lignende. Af Muren viste sig endnu Spor ved Kirkens indvendige Istandsættelse i 1869—70, idet man da kunde se, hvor den havde stødt op mod Sidepillerne.

Paa Chorets Væg har i sin Tid staaet en latinsk Indskrift, der i Oversættelse lyder omtrent saaledes: »Da man talte Aar 1500 efter Christi Fødsel, medens Kong Hans var Konge, og den høibaarne og ærværdige Biskop Niels Claussøn i Aarhus styrede sin Kirke, blev Billedet her i Choret viet til Skaberen efter Foranstaltning af Ordensforstanderen, Prior Johannes.

Med »Billedet her i Choret« kan kun menes St. Mortens Kirkes pragtfulde gamle Altertavle, der har været dens rigeste Smykke, og som i 1765 desværre blev flyttet til Hald Kirke, hvor den endnu findes. Et Fotografi af Altertavlen, der er taget i Anledning af dette Foredrag, er ophængt her i Kirken, til hvilket jeg skal tillade mig at henvise. Denne gamle katholske Altertavle, der er i gothisk Stil, er et saakaldt »Alterskab«, som bestaar af et Midtparti og et Par Sidefløie. I det førstnævnte sees Gud Fader holdende Sønnen, der træder paa Verdenskuglen, ved sin høire Side. Nagelgabene vises i Christi Hænder og Fødder og Saaret i hans Side. Professor Høyen, som i sin Tid har undersøgt Altertavlen, mente, at Duen — den hellige Aand — oprindeligt havde svævet over Christi Hoved og

fuldstændiggjort Treenigheden. Et Par Engle holde et Klæde op bag Frelseren; andre have oprindeligt baaret de Redskaber, der benyttedes ved Korsfæstelsen. I Hjørnerne sees de 4 Evangelistsymboler. Til venstre for Hovedfremstillingen afbildes Himmeldronningen med Krone paa Hovedet og bærende Jesusbarnet; til høire Kirkens Værnehelgen, St. Morten, Biskop af Tours. Han er iklædt en saakaldt Alba, hvorover en Dalmatica, der sammenholdes med et stort Brystspænde, hvori sees Helligaandsbrødrenes Dobbeltkors. Paa Hovedet bærer St. Morten Bispehuen, og Handskerne prydes af et almindeligt latinsk Kors. I venstre Haand holder han Krumstaven, og med den høire rækker han en Almisse til den Krøbling, som ligger ved hans Fødder. Sidefløiene optages af de 12 Apostle med deres Attributer og de 4 store Kirkefædre: St. Gregorius, St. Ambrosius, St. Augustinus og St. Hieronimus. St. Ambrosius vises med et Hjerte i sin høire Haand, hvad der formodentlig skal være et Sindsbillede paa hans store Kjærlighed til Næsten. Endnu skal nævnes, at St. Hieronimus vises med Kardinalhat og med en oprejst Løve ved sin Side, hvilken sidste vistnok hentyder til hans Eneboerliv i Ørkenen. Over Altertavlens Hovedfigurer findes rigt udskaarne Baldakiner, og dens Baggrund er forsynet med pragtfuld Forgyldning paa Kridtgrund, ligesom Navnet paa hver enkelt Figur er anbragt i en Art Glorie omkring Hovedet. Mærkeligt er det at se den store Forskjel i Udførelsen af Figurerne. Det kunde synes, som om enkelte af disse vare skaarne af Mesteren, andre af de underordnede Arbeidere. Blandt de bedste maa nævnes Gud Fader og særligt St. Morten, medens Jesusbarnet er ligesom fortegnet, idet Benene indtage en aldeles urimelig Stilling i Forhold til Overkroppen. Bagsiden af Alterskabets Fløie har Malerier af Lidelseshistorien.

Under Fotografiet af Altertavlen er viist et Aftryk af Helligaandsbrødrenes Kapitels Segl. Selve Sigillet opbevares i Nationalmuseet. Her vises St. Morten paa tilsvarende

Maade som paa Altertavlen og holdende Dobbeltkorset foran sig.

Oprindelig eller dog i tidlig Tid har der ligget et Sakristi ved Chorets Nordside, gennem hvilket Munkene have kunnet komme fra deres nærliggende Kloster ind i dette. Den rundbuede Dør, der endnu findes i Chorets nordre Mur er samtidig med dette og har ført ind til den nævnte Udbygning, dog er den udadtil noget udvidet i senere Tider. Sakristiet, der endnu stod for omtrent 125 Aar siden, var en hvælvet Bygning, som efter Reformationen benyttedes til Oplag for Kirkens Vin. I »Randers Byes fornøden frivillig widdtagne Wilckor oc Artickler« fra 1609. en haandskreven Bog, der indeholder meget vigtige Oplysninger om Byens Historie, findes et særligt Afsnit om Kirkeværgernes Pligter. Det paalægges dem blandt andet heri at anskaffe den allerbedste uforfalskede Rhinskvín, som var at faae i Randers, til Altrets Sakramente. Senere afløstes Sakristiet af et Materialhus, »Kalkhuset«, hvori der støbtes Blyplader til Kirkens Tage. Dette nedbrødes i 1850, da det nyere Sakristi opførtes, en Bygning, der kun stemmer daarligt med hele Kirkens Stil.

Oftere er jeg bleven spurgt om, af hvilken Grund de store Spidsbuer, som i Forbindelse med de ottekantede Piller bære Høikirkens Mure, paa Sydsiden ere spændte betydeligt højere end dem paa Nordsiden. Dette hænger imidlertid paa det nøjeste sammen med hele Bygningens oprindelige Grundtanke. Paa Ydersiden af det nordre Sideskibs Mur sees Fortandinger, som vare bestemte til at optage Hvælvingskapperne af den Korsgang, der skulde have været opført paa Helligaandshusets Grund, og gennem hvilken Munkene da usete kunde færdes til deres Kirke. Den nævnte Grund strakte sig i Middelalderen lige fra den endnu staaende Hovedbygning langs Hovmeden helt op til Voldene og Gravene ved den gamle Vester-Port. Korsgangen blev imidlertid aldrig bygget; men hvis den var kommen til Udførelse, vilde den med sit Halvtæg, som skulde falde

op imod det nordre Sideskibs Mur, have umuliggjort, at der kastedes Lys ind igjennem denne fra Nord. Ved Kirkens udvendige Istandsættelse i 1888 viste det sig ogsaa tydeligt, at de nuværende Vinduer ere senere gjenembrudte, dog at deres øverste Del oprindelig har viist sig som spidsbuede Blindinger ovenover den Rille, i hvilken Korsgangens Halvtag skulde falde ind mod Sideskibets Mur. Da Lyset altsaa oprindelig var udelukket fra Nord, var det nødvendigt at spænde de store Spidsbuer paa Sydsiden saa høit, for at Lyset kunde faae desto rigeligere Adgang fra denne Side. Senere kom der en Tid, da man dækkede for Lyset ved Opførelsen af en Mængde Pulpiturer, der atter fjernedes ved Kirkens indvendige Istandsættelse i 1869—70. Ved denne tilmuredes det nordre Sideskibs oprindelige Dør, ligesom den ligeoverfor værende søndre Indgang allerede var bleven lukket i 1827. Den sidstnævnte Dør, der i Aarhundreder har været Menighedens sædvanlige Indgang, sees paa det Maleri af Kirken, som er ophængt, og som Randers Museum har havt den Godhed at stille til Raadighed i dette Øiemed. Maleriet maa være udført imellem 1802 og 1827, idet Eske Broks (det Scheelske) Gravkapel, som nedbrødes 1801—2, og hvortil jeg senere skal vende tilbage, ikke vises paa Billedet. Da det søndre Portal tilmuredes, blev den store vestre Dør Kirkens Hovedindgang. Denne Dør, som i den katholske Tid maa have været benyttet paa de store Festdage til Processioner og lignende, har senere været brugt ved Begravelser og kaldtes da »Ligporten«, hvilket Navn vi endnu finde paa dens i Aaret 1700 anbragte Dørfløie, hvis Billedskærerarbejde særligt minder om dens Bestemmelse.

Af Enkeltheder i Kirkens gothiske Stil skal nævnes den dybe Hulkohl, som udvendig omgiver alle dens Vinduer. Det samme Led sees paa forskellige andre Kirkebygninger i Jylland, saaledes paa de øverste Partier af Korsarmene i Aarhus Domkirke, der skrive sig fra Biskop Jens Iversen Langes Tid (1449—82), i Vaabenhuset i Glenstrup ved

Hobro og i Aalsø Kirke ved Grenaa. Desuden seer man den dybe Hulkohl omkring Vinduesblindingerne i det ottekantede Taarn i Assens i Fyen fra 1488. Der mangler saaledes ingenlunde Sammenligningspunkter, og de nysnævnte Aarstal kunne kun vise hen til, at St. Mortens Kirke er opført i sidste Halvdel af det 15de og lige i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede.

Blindingerne, der bryde de store Murflader oven over Spidsbuerne, som føre ind til Sideskibene, ere en Efterligning af det saakaldte Triforium i de romanske Kirker (f. Ex. Ribe og Viborg Domkirker). Imidlertid er det kjendeligt, at disse Blindinger have en ganske forskjellig Karakter, ligesom det samme ogsaa oprindelig gjaldt om deres Betydning. Paa Nordsiden ere de langt lavere end mod Syd, og paa førstnævnte Sted have de fra først af staaet aabne ind mod Sideskibets Tagrum. Fra dette har man altsaa kunnet overse en stor Del af Kirken, og i Renaissancetiden synes der at have været anbragt Pulpiturer foran Aabningerne, hvorpaa forskjellige Huller og andre Enkeltheder i Murene, som fandtes i 1869—70, tydede. Aabningerne ere blevne tillukkede med en tynd Mur af smaa Sten, hvilket neppe er sket tidligere end engang i forrige Aarhundrede. Murværket i Dybden af Blindingerne paa Sydsiden er derimod af Munkesten og i Skiftegang med den øvrige Mur. Udadtil viser sig kun en glat Murflade, og alt kjendes her sikkert at være den oprindelige Ordning.

St. Hans's Kapel, Korsarmen ud mod Syd, maa være det sidst byggede Parti af den gamle Kirke, og forskjellige Enkeltheder tyde hen paa, at der for dettes Vedkommende er foretaget en Forandring i den ældste Byggeplan. Dette Kapel, der havde en Indgang gennem den østre Ydermur, hvilken mulig var oprindelig, maa vel kaldes Kirkens smukkeste Parti med sit meget høie Vindue, hvorigjennem et rigt Lys strømmer ind, og med sin med Kalkmalerier prydede Hvælving. I Hvælvingskappen mod Øst staar det

gamle danske Vaaben under hvilket en latinsk Indskrift, der lyder i Oversættelse: »Hans, af Guds Naade Konge til Danmark, Sverrig og Norge, som først har grundlagt dette Sted, og som døde i det Herrens Aar 1513, den 20de Januar, han hvile i Fred«. Mod Nord staaer under et Vaaben »Jens Nielsen til Ristrop, Webner«, og mod Syd under et andet »Oluf Jens Webner, Lensmand til Kallø«. Sandsynligheden synes imidlertid at tale for, at der oprindelig kan have staaet »Oluf Friis«, idet der var en Lensmand paa Kallø af dette Navn, som døde omtrent 1507. Et fjerde Vaaben sees i den vestre Hvælvingskappe; men her mangler Indskriften ganske. Rimeligvis have de Mænd, hvis Navne saaledes havde faaet en fremragende Plads ved Siden af Kongens, i Forening med ham bidraget til Kapellets Opførelse. Endnu skal jeg gjøre opmærksom paa, at den rigere Udstyrelse af Hvælvingsribberne med det finere Profil viser hen til en lidt senere Tid end den, i hvilken Hvælvingerne i Choret og Sideskibene byggedes. I Resens Værk siges, at der i sin Tid skal have staaet 1522 under den lange Indskrift, der taler om Kong Hans. Dette Aarstal er imidlertid for længst gaaet tabt; men det synes at have angivet os den Tid, da Kapellets Udsmykning er bleven tilendebragt. Hvorvidt dette oprindelig har været indviet til Johannes den Døber eller St. Johannes Evangelist, er jeg ikke istand til at oplyse. Ofte nævnes nu denne Del af Kirken »Kong Hans's Kapel« til Minde om den Konge, der lod det bygge. Naar det hedder i Indskriften om ham: »som først har grundlagt dette Sted«, maa det vistnok i snævrere Betydning forstaaes om selve Kapellet; men efter hvad vi have hørt angaaende Opførelsen af Kirkens østre Partier, forekommer det mig rimeligst, at Indskriften betegner Kong Hans som Grundlægger af hele den nustaaende Kirke.

Efterat jeg saaledes i Korthed har givet en Oversigt over Grundtrækkene i denne, saaledes som den stod i

Slutningen af Middelalderen, skal jeg gaa over til at tale om Bygningen i Tiden efter Reformationen.

I den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede høre vi Intet om selve Kirkens Bygning; men den 14de November 1632 var en skæbnesvanger Dag for denne, idet Høikirkens Hvælvinger da styrtede ned og, som det kan tænkes, knuste eller beskadigede alt, hvad der var under dem. En Beretning om denne Begivenhed findes paa den Bronceylsekrone, som nu hænger vestligst i Choret: »Anno 1632. den . 14. Novembris . er . S. Mortens . Kirckehvelling . nederfalden . paa denne . Kronte . och . slagen . den . i . Støcher .« o. s. v. — Den Plads, som Lysekronen indtager, har i sin Tid ladet mig tro, at det var Chorets Hvælvinger, der vare nedstyrtede; men de Undersøgelser, som jeg har foretaget i den nyeste Tid med Hensyn til Materialet i Kirkens Hvælvinger, have afgivet et sikkert Bevis for, at disse alle ere oprindelige undtagen netop de af smaa Sten opførte i Høikirken. Da Hvælvingerne faldt, toge de den Mur med sig, som er over Chorbuen, og den nuværende tynde Blindingsmur viser sig kun opført af Murbrokker og paa en saadan Maade, der afviger stærkt fra Kirkens ældre Murværk. De tvende store Vaabener, der ere malede paa denne Mur, ere Kong Christian den 4des og hans Dronning, Anna Katharinas. Under Kongens Vaaben staa Bogstaverne, som betegne hans Valgsprog, under Dronningens Aarstallet 1634. Istand-sættelsen af den væsentligste, skete Skade maa altsaa først bleven fuldført i dette Aar. Som vi se, mindedes Dronningen endnu ved denne Lejlighed, skjøndt hun, som bekjendt, allerede var død 1612. Det tredie, mindre Vaaben, som har faaet en saa kjendelig Plads under Kongens og Dronningens, er Peter von Spreckelsen's. Han var Herre til Dronningborg og har paa forskjellig Maade viist Kirken sin Velvillie. Under Vaabnet stod i sin Tid en Indskrift, der meddelte, at han havde ladet Kirken kalke i Aaret 1687.

I 1615 erhvervede Lensmanden paa Dronningborg Slot, Eske Brok, som var Kong Christian den 4des høit betroede

Mand, Tilladelse af Borgermester og Raad til at erholde et Stykke Jordsmon ved den søndre Side af Choret i St. Mortens Kirke for derpaa at lade opføre et Gravkapel for sig, sin Hustru, Fru Chrestentze Wiffert, og deres Arvinger. Efterat Eske Brok var død i 1625, blev der dog først taget fat paa Kapellets Opførelse i 1627. Om denne Tilbygning vide vi ikke meget. Den var 12 Alen i Længden og ligesaa stor i Bredden, og det var overdraget »Henndrich Henn-drichsenn, Bildthugger og Borger i Randers« at hugge Epitafiet over Eske Brok. Kapellet har imidlertid neppe været tilstrækkelig solidt bygget; thi der klages snart efter over, at Vandet gjør Skade paa Bygningen.

Allerede i 1638 ansøgte Eske Broks Arvinger, nemlig Tyge Brahe til Tostrup, Frantz Lycke til Overgaard og Jytte Brok til Estrup, Borgermester og Raad om yderligere at maatte blive bevilget et Stykke Jordsmon paa Kirkegaarden for derpaa at bygge et større Kapel med Taarn og Spir, saafremt de fandt det nødvendigt at nedbryde den i 1627 opførte Bygning. De erholdt ogsaa Tilladelsen, og i 1640 byggedes det nye Kapel, som strakte sig 14 Al. i Nord og Syd og 15 Al. i Øst og Vest. Det var opført i Renaissancestil med Benyttelse af gullandsk Sandsten, og dets Façader prydedes blandt andet med Figurer af de 12 Apostle, af hvilke de 6 øverste havde en Høide af 3 Al., og de nederste, som stode i Nicher, vare lidt mindre. Indvendig havde Bygningen 2 Hvælvinger over hinanden, og Taget samt Spiret var dækket med Bly. En høi, buet Aabning, hvoraf endnu indvendig sees tydelige Spor ved det midterste af de 3 Vinduer, førte fra Choret ind til Kapellet, og da dette stod der, var altsaa det nævnte Vindue tillukket. Stenhuggerarbeidet udførtes af Mester Gerdt Barckmann og Henning Salling og Murarbeidet af Bygmester Jørgen Schøffer, alle fra Kjøbenhavn. Ikke mange Aar efterat Kapellet var bygget, hører man, at det var forfaldent, og at der afholdtes forskjellige Synsforretninger over dets Mangler. Eske Broks Arvinger fik, som det synes, omtrent

1665 Vedligeholdelsespligten overdraget til Borgermester og Raad mod at indbetale en Sum af 200 Rdl.; men da Renten af disse Penge ikke viste sig tilstrækkelig, forfaldt Kapellet mere og mere, og i 1801 bortsolgtes det til Nedbrydelse for 460 Rdl. dansk Kurant — dog at Blyet forbeholdtes Kirken — til Kjøbmand Jakob Friis i Randers. Det nedbrødes da i Aarene 1801—2, og Affaldet derfra benyttedes til Opfyldning ved Tørvebryggen. Kapellet vises med sit Spir paa det Prospekt af Byen taget fra Syd, som ligeledes tilhører Randers Museum, og som i Anledning af dette Foredrag er ophængt her i Kirken. Denne sees særlig tydeligt paa dette.

Naar man erindrer, at Høikirkens Hvælvinger, som før nævnt, styrtede ned i 1632, er det meget naturligt, at Langhuset ikke indeholder ældre Inventariedelev. Disse ere alle med Undtagelse af Orglet og Stolestaderne fra Slutningen af det 17de Aarhundrede og i Barokstil. Rimeligvis har man i den første Tid, der hengik, efterat den væsentlige Del af den betydelige Istandsættelse, som udfordredes paa Grund af den nævnte Begivenhed, var tilendebragt, maattet hjælpe sig, som man kunde bedst, hvad Inventariet angik, indtil forskellige af Menigheden Tid efter anden skjænkede Gaver til Erstatning for, hvad der var gaaet tabt. Ældst af disse Inventariedelev er Chorskranken med sine smukke massive Messingbalystre. Den er foræret Kirken i 1685 af Borgermester Niels Jacobsens og Hustrus Datter, Maren Nielsdatter, for at hendes og hendes Forældres Gravsted i Choret skulde forblive evig urørt. Skranken har oprindelig haft en Høide af omtrent $4\frac{1}{2}$ Alen, altsaa været betydelig høiere end nu; men den blev forandret ved den indvendige Istandsættelse i 1826—28, og det nuværende Snedkerarbeide bærer ogsaa ganske den Tids Præg. Derefter følger Prædikestolen, som med sit rige Snitværk i Fyldingerne, forestillende Christi Lidelseshistorie, og med sine Apostelfigurer er skjænket 1686 af »velfornemme Søren Simonsen, Borger og Handelsmand paa Frederichshald i Norge, med sin kiære Hustru

Siri Henningsdaatter Lemmiche«. Den er bekostet stafferet i 1723 af »hans Brodersøn Michel Justsøn Randers, Handelsmand paa bem^{te} Friderichshald i Norge«. Peter von Spreckelsen lod sit Pulpitur opsætte i Kirkens vestre Ende (nu under Orglet) i 1693, og i 1695 skjenkede »velagte Mand Christen Nielsen Randers, Handelsmand her i Byen, med sin dydædle Hustrue Maren Mortensdatter Brækner« den »Funtelukkelse«, som staar i St. Hans's Kapel. Døbefonten havde indtil den Tid havt sin Plads i den vestre Ende af det nordre Sideskib. Dette sees af en Bemærkning paa et Kort over alle Begravelserne under Kirkens Gulve, hvilket tilligemed et andet lignende rimeligvis er tegnet i Begyndelsen eller Midten af det 18de Aarhundrede og nu opbevares i Provinsarkivet i Viborg.

Hvornaar Kirkens første Orgel er anbragt, vide vi ikke; men det er formodentlig sket i den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede. Galthen siger i sin Beskrivelse (1802) om dette Orgel, at det har »fra Begyndelsen af bestandig staaet paa den nordre Side i den store Gang mellem Prædikestolen og Choret, hvortil Opgangen var tæt ved Choret gennem den Dør, som nylig er bleven tilmuret«. Prædikestolen stod nemlig indtil 1870 ved Langhusets Nordside og eet Hvælvingsfag længere mod Vest, end det nu er Tilfældet. Naar det siges hos Galthen, at Orglet stod »i den store Gang«, kan dette dog vistnok kun gjælde om Orgelfaçaden, idet selve Instrumentet ifølge en Synsforretning af 1699 maa have havt Plads paa Tagloftet over det nordre Sideskibs Hvælvinger. I 1751 blev det gamle Orgel ombygget og næsten helt fornyet af Borgermester Søren Simonsen samt flyttet til sin nuværende Plads i Langhusets vestre Ende, hvor det kom til at dække for Lyset fra det høie Vindue i Gavlen, hvilket snart tilmuredes, men atter er blevet helt aabnet i 1888. Orgelfaçaden, der er i Rokokostil, skriver sig altsaa fra 1751. Den er forsynet med Uhrskive, og Værket til samme stod bagved, men flyttedes 1795 til det lille Spir paa Raadhuset.

Der er neppe nogen Tvivl om, at navnlig geistlige Personer have været begravede indenfor Kirkens Mure allerede i Middelalderens Slutning. Af disses Gravstene findes imidlertid nu aldeles ingen bevarede. I Tiden efter Reformationen blev det Skik, at saavel Præster som Borgermestere, Raadmænd og ansete Borgere begravedes i selve Kirken, og et eget Afsnit i Randers Vedtægt fra 1609 har til Overskrift: »Ingen maa verre frij for Begraffuelse pending i Sanct Maartens Kiercke«. Det meddeles her, at der for Nedsækning af en Egekiste skulde betales 20 Daler, for en Fyrrekiste 8 Daler »oc minder epffter Leilighedenn for halffwoxen folckis och børns liig«. Fra at svare den nævnte Afgift undtoges »alleniste fattige skolens personer, som gaae i Latinsche skuolle, Saa och hørerne, om det begieris, Dij maa haffue deres begraffuelse frij, for gudz schyldt, paa thend nordre siide Kiercken, Emod scholenn«. Adskillige Ligsten, der dog tildels ere udslidte, ere endnu tilbage i Kirken, men ikke paa deres oprindelige Pladser, idet Begravelserne ødelagdes i 1826—28, og Benene førtes ud til den i 1811 anlagte nye Kirkegaard.

Blandt Kirkens Epitafier skal jeg særlig nævne nogle enkelte, saaledes det smukke i Renaissancestil paa Chorets nordre Væg over Borgermester Niels Jacobsen og hans 2den Hustru, Maren Pedersdatter Lassen. Epitafiet er hugget af Sandsten og Marmor, og i samme er indfattet et smukt Maleri af de Hensovede. Dette Billede var oprindelig malet paa Marmor; men den kolde Sten havde ødelagt det, saa der kun var svage Omrids tilbage, og dels efter disse, dels efter et Kobberstik i Hofmans Fundatser blev da det nuværende Billede malet paa en Mahogniplade i 1870 af Siegumfeldt. Borgermester Niels Jacobsen, der var født St. Olufsdag 1556, var en duelig Mand, som »forrettede sit Embede med megen Berømmelse til Byens Opkomst«. Han døde den 10de Juni 1624. Fra ham og Hustru nedstamme adelige Slægter, der have gjort sig berømte i vort Fædrelands Historie. — Endvidere skal nævnes

Epitafiet over hans Svigerfader Borgermester Peder Lassen, † 1618.

Fra nyere Tid findes den smukke lille Mindetavle over Magister Peder Estrup, født 1756, Rektor ved Randers Latinskole og senere Sognepræst ved St. Mortens Kirke, † 1818. Tavlen har et Basrelief hugget i hvidt Marmor af Freund og forestillende Præsten knælende i Bøn ved Altret.

Som vi have seet, havde Kirken intet Taarn, da den byggedes, og mod Vest var den kun sluttet af en Kamgavl. Det gamle St. Peders Taarn, som stod paa Raadhustorvet, omtrent hvor Sprøitehuset nu er, tjente som Klokкетаarn for St. Mortens Kirke, indtil det nedbrødes i 1795. Samtidig tog man fat paa at opføre det nuværende Taarn over Kirkens vestre Ende, hvilket dels ved sin Architektur, dels ved sine smaa Mursten strax viser sig som hørende en sen Tid til. Det opførtes af Bygmester Christian Mørup fra Ødum og fuldførtes i 1797, hvilket Aarstal findes paa dets Vestsides. Indtil da havde St. Morten kun 1 lille Klokke, Pinken kaldet, som »Dansk Atlas« siger hængte »paa Enden af Kirken«. Den brugtes til at kime med, og Klokker af tilsvarende Navn har man kjendt i flere andre Byer her i Landet, saaledes f. Ex. i Stege, hvor den lille Klokke blev brugt til at sammenkalde Drengene i den nærliggende Latinskole. Det er vel ikke usandsynligt, at »Pinken« her i Randers har været benyttet paa samme Maade, da den ældste lærde Skole her laa tæt øst for Kirken.

Et gammelt Kort over Randers Markjorder, som er opmaalt 1763, og som nu eies af det herværende Museum, viser i et Hjørne et Prospekt af Byen, seet fra Nordost. Her er St. Mortens Kirke uden Taarn; en lille Lem eller lignende i den øverste Spids af Høikirkens østre Gavl angiver vistnok »Pinkens« Plads, og ovenover Chorets Tag sees Spidsen af Spiret paa det Scheelske Gravkapel. Nordligere paa Prospektet vises Nørre-Porttaarn, det gamle »Nørre-

baand«, og mellem dette og Kirken St. Peders Taarn. Da dette nedbrødes, og St. Mortens Kirke fik sit eget Taarn, flyttedes Klokkerne herhen.

Efter at Arkitekt Uldall havde talt, afsang et Herrekor 5 Vers af Salmen »Et Barn er født i Betlehem« paa en Melodi, der var i Brug for over 100 Aar siden. Sangen i sin ejendommelige monotone Form lød særdeles smukt.

Pastor Dr. Rørdam fortsatte derefter sit nogle Timer i Forvejen afbrudte Foredrag.

Det var Talerens Hensigt at fremdrage enkelte Træk af Randers Kirkehistorie efter Reformationen; han vilde da først dvæle ved den Mand, han havde omtalt i sit tidligere Foredrag, den første evangeliske Præst ved Graabrødre eller Vor Frue Kirke her og senere Biskop her i Stiftet, Mads Lang. Ifølge en gammel Beretning er denne Mand, som er en af Nørrejylland's Reformatorer, født i Harsyssel og havde sin første Virksomhed som Rektor i Slagelse. Maaske har Hans Tavsén efter sin Hjemkomst fra Wittenberg (1524) øvet Indflydelse paa ham og senere, inden sin Bortgang fra Viborg (1529), viet ham til Præst. Da Rigshofmester Mogens Gjæve var kommen i Besiddelse af Graabrødre Kloster og Kirke i Randers, hvorfra Munkene vare uddrevne, kaldte han i Foraaret 1530 Mads Lang til Præst ved denne Kirke. I et Stridsskrift siger Lektor Povl Helgesen, at Randers By 1530 »lod sig forføre og forvandle fra den menige Kristendoms Tro og Lærdom af tvende ulærde Mænd og forsorne Skalke«, en Graamunk, Broder Niels, og »en selvgjort Præst«. At der ved den sidste menes Mads Lang, have vi et gammelt Vidnesbyrd for. I Randers virkede Mads Lang nu for Reformationens Udbredelse, indtil han 1537 kaldtes til evangelisk Superintendent i Aarhus Stift. En Tid har han dog vistnok tilbragt med theologiske Studier udenlands, da han senere betegnes som Magister, og man har en ret mærkelig Forestilling fra ham til Christian III,

sigtende til at fremme Religiositet og Sædelighed i hans Stift og skreven paa ulasteligt Tydsk.

Hovedindholdet af Forestillingen er følgende:

1. At Adelen ikke maatte tvinge sine Bønder til Hovtjeneste paa Søn- og Helligdage, men meget mere holde dem til at søge Guds Hus.
2. At det under Straf forbydes Bønderne at holde deres Varer tilfals i Kjøbstæderne om Søndagen.
3. At Udsalgssteder for Vin, Brændevin og stærke Drikke maatte holdes lukkede om Søndagen under Gudstjenesten.
4. At det maatte forbydes at anvende Langfredag som Torvedag.
5. At det forbydes at holde Tingdag paa 2den Helligdag i de store Fester og paa Christi Himmelfartsdag.
6. At der maatte blive oprettet en Domstol til Paakjendelse af Ægteskabssager og Forsyndelser mod Sædelighed.
7. Dem, der ikke vilde lære Katekismus og ikke kjendte de 10 Bud, skulde det ikke tillades at aflægge Ed for Retten eller at optræde som Vidner.
8. Den ukristelige Aager, der dreves, skulde forebygges ved en Bestemmelse om, hvad det var lovlig Rente.

Som Biskop virkede M. Mads Lang i 20 Aar, tildels under vanskelige Forhold, indtil sin Død 16. April 1557. At han har været betragtet som en Mand med litterære Evner, synes at fremgaa deraf, at Kansler Johan Friis opfordrede ham til at oversætte Platinas Skrift om romerske Pavers Levned i danske Vers, et Arbejde, han dog ikke kom til Ende med, men som senere fuldførtes af Anders Vedel.

Der er altsaa Tegn til, at Mester Mads Lang har været en betydelig Mand, hvis Navn bør holdes i Ære her i Randers, saa længe Evangeliets Lys straalder der.

Naar Povl Helgesen nævner en Graamunk, Broder Niels, ved Siden af Mads Lang som den, der banede Reformationen Vej i Randers, da kan det næppe være tvivlsomt, at det er den Niels Christensen, der 1530 som

Mogens Gjøs Husprædikant mødte blandt de evangeliske Prædikanter paa Herredagen i Kjøbenhavn. 1532 gjorde han sig bemærket ved sin Iver for at faa Graabrødrene uddrevne af deres Kloster i Næstved. Vistnok har han paa den Tid opholdt sig paa Gunderslevholm, en af Mogens Gjøs mange Gaarde. 1535 blev Niels Christensen af Kongen forlenet med Helligaandshus i Randers og samtidig eller senere blev han den første os bekjendte evangeliske Sognepræst ved S. Mortens Kirke. I denne Stilling forblev han til sin Død 1566¹⁾, men mærkeligt nok fattes hans Navn i de sædvanlige Lister over Præsterne ved denne Kirke, hvor det dog burde have den første Plads.

Der er ogsaa en anden Mand fra Reformationstiden, hvem jeg gjerne vilde hævde den Ære, der formentlig tilkommer ham. Det er Niels Skriver, hvis Efternavn vi desværre ikke kjende. Ligesom Mads Lang og Niels Christensen hørte han til de Personer, som Mogens Gjøe drog frem. Første Gang forekommer han i dennes Tjeneste paa Clausholm. I Aaret 1530 udkom der nemlig i Viborg et lille Reformationsskrift med følgende Titel:

En aandelig Almanak eller Bog, udi hvilken hver Christen maa dagligen se og lære, hvad godt er at gjøre og at lade efter Guds Ord. Fordansket af Niels Skriver paa Clausholm²⁾.

Skriftet er nu tabt; men om Niels Skriver kan bemærkes, at han senere blev Provst her i Randers, vel ikke Provst i den Betydning, hvori vi nu tage Ordet, men i den ældre Bemærkelse. I den katholske Tid vare Provsterne nemlig Udøvere af den gejstlige Jurisdiktion, og som Løn nød de Indkomsten af et ret betydeligt Jordegods. Den sidste katholske Provst i Randers, Hr. Mads Ovesen, der synes at have stillet sig ret velvillig overfor Reformationen eller i alt Fald ikke at have lagt den betydelige Hindringer

¹⁾ Se Danske Kirkelove II, 82.

²⁾ Bruun, Aarsber. for det kgl. Bibliothek. I, 413.

i Vejen, forblev i sin Stilling nogle Aar efter Reformationens Indførelse, hvorpaa han afløstes af ovennævnte Niels Skriver, der beholdt Embedet eller rettere Forleningen til sin Død 1546¹⁾. Senere blev den anseelige Provstegaard med Tiliggende anvendt til Hospital, da Helligaandshuset havde faaet anden Anvendelse. Graabrødre Kloster blev derimod indrettet til et kongeligt Slot — Dronningborg — et Vidnesbyrd om, i hvor stor Stil Tiggermunkenes Kloster maa have været. At Kirken her nedlagdes 1698, var vistnok en Eftervirkning af de elendige Tider, der vare komne over Landet ved de ødelæggende Krige i Midten af Aarhundredet. Den sidste Præst ved denne Kirke var Hr. Hans Olsen eller Johannes Olavius, der i sin Tid vandt sig et anset Navn som latinsk Digter.

Vende vi os atter til S. Mortens Kirke, da har den haft ikke saa faa ret mærkelige Præster. Men vi kunne for Tidens Skyld kun dvæle ved enkelte af dem. Efter ovennævnte Hr. Niels Christensen kom M. Søren Kjeldsen (1566—70), der tidligere havde været Professor ved Universitetet, og efter ham Fader, Søn og Sønnesøn i uafbrudt Række i over 80 Aar, nemlig M. Thøger Lassen (1570—1608). M. Peder Thøgersen (1608—34) og M. Thøger Pedersen (1634—51). Den mellemste af dem havde tidligere været Latinskolens Rektor og gjorde sig som saadan bekendt som Forfatter eller Bearbejder af bibelske Dramaer, der opførtes af Skolens Disciple. — I vort Aarhundrede har man set Fader og Søn (Amtsprovst Petrus Janus Kruse og Konsistorialraad Nicolai Eeg Kruse) virke ved S. Mortens Kirke i 70 Aar (1798—1868), den sidste som Kapellan.

Den pietistiske Bevægelse i forrige Aarhundrede satte ogsaa sine Spor i Randers. Dog vare flere af Omegnens Præster, som Herløv Krogstrup i Haslund, Matthias Povlsen i Harriidslev og Niels Wedel i Værum, vistnok mere fremskredne Pietister end just Præsterne i selve Randers. Om

¹⁾ Se Danske Kirkelove, I, 241.

Wedel, der talte bredt sønderjydske, fortælles, at han øvede en stor Indflydelse i en vid Kreds, men sin Degn kunde han ikke faa omvendt: Degnen forlod endog Kirken, naar Præsten begyndte sin Prædiken. Da Biskop Hygom nu kom paa Visitats til Værum, rettede han, som Skik den Gang var, det Spørgsmaal til Menigheden, om den havde noget at klage, og siden til Præsten, der da udbrød: »Ja! Æ har en obstrinasig Degn«.

Da Kapellanen ved St. Morten Peter Christian Piper 1714 blev indsat her i Kirken af Sognepræsten, Provst Lyder Lassen, havde denne til Text valgt et Ord af Herren, hos Joh. 6, 9: »Her er en liden Dreng, som har fem Bygbrød og to smaa Fiske; men hvad er det til saa mange« — et Ord, som af en begavet Prædikant jo kunde anvendes smukt ved en Præsteindsættelse. Men Piper, som var lille af Væxt, misforstod Ordet, som om det var særlig møntet paa ham, og kom derved paa Kant med sin Sognepræst og Provst. Han blev derfor ikke længe her i Randers. Senere gik det ham imidlertid kun daarligt, saa han blev afsat; han drog da til Kjøbenhavn og slog sig da paa Pietismen, i Haab om ad den Vej at komme frem; »men, som han ej kunde skjule Skalken og igjen begik mange Enormiteter«, endte han tilsidst som Statsfange paa Christiansø.

Af en ganske anden Art var Mag. Niels Christensen Coccius, Kapellan her 1716—36, thi i ham havde Pietismen en meget tiltalende Repræsentant, der udmærkede sig ligesaa meget ved grundig theologisk Lærdom som ved inderlig Gudsfrøgt. Ved sin Død skjænkede han sit fortræffelige theologiske Bibliothek til Waisenhuset i Kjøbenhavn, hvorfra det, saa vidt vides, senere er kommet til Universitetsbibliotheket¹⁾. — En af hans Eftermænd fortjener ogsaa her at mindes, nemlig Jens Hornsyld. I en tør Tid,

¹⁾ Et Omrids af denne brave Mands Levned skal senere meddeles i Kirkehistoriske Samlinger.

da Guds Ord var dyrt i Landet, var han en beaandet kristelig Prædikant, der med Alvor forbandt et ejendommeligt Lune. Da han 1807 var kaldet til Sognepræst i Assens og i den Anledning holdt Afskedsprædiken i St. Mortens Kirke, begyndte han med de bekjendte Strofer af Thaarups »Høstgildet«, der dengang vare paa alles Læber:

Jeg fattig her til Stedet kom,
Var faderløs og langt fra Frænder,
Mit Hjerte var min Ejendom
Og tvende arbejdsvante Hænder,
Her gamle Morten fæsted mig,
Og han har gjort mig lykkelig.

Taleren sluttede sit Foredrag med at udtale det Haab, at Evangeliet, som nu i over 300 Aar har lydt under disse Hvælvinger til Opbyggelse og Bestyrkelse paa Troens faste Grund, vedblivende maatte lyde herinde.

Pastor Scharling bragte en Tak til de 3 Mænd, som i Dag havde tall om Fortidens Mænd, Minder og Virksomhed; særlig en Tak til de To, som ere komne hertil langvejs fra i dette Anliggende.

Forsamlingen rejste sig.

Herrekoret afsang derpaa Salmen Nr. 318, ligeledes paa den ældgamle Melodi, hvorefter

Dr. Rørdam opfordrede til at støtte kirkehistorisk Forening ved at indmelde sig som Medlem, og sluttede derefter Mødet.

Om Aftenen vare Talerne indbudte til en selskabelig Sammenkomst i Haandværkerforeningens Lokaler, hvor endnu nogle venlige Ord vexledes.
